

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem
Doktori iskola (7. 6 Zeneművészet)

SMUTA ATTILA

PRAECEPTOR HUNGARIAE

A nép- és nemzetnevelés szándéka
Kodály Zoltán életművében,
különös tekintettel a vegyeskarokra

c. Doktori értekezés

tézisei

2007

I. A kutatás előzményei

Kodály születésének 125., halálának 40. évfordulóján az ünnepelt még mindig jó néhány helyen, köztük egynémely oktatási- és kulturális intézményben, 'fentebbi szinteken' és számos személy szemében a kritika célpontját jelenti. Bírálói között megtalálhatók közéleti, neves személyiségek, politikusok éppúgy, mint jeles zenészek. Túl azon a viszonylag mellékes kérdésem, hogy az ún. Kodály-módszer bizonyos elemei (elsősorban a szolmizáció) miatt támadások érik, számosan vádolják 'népdalközpontú egyoldalúsággal' és 'magyarkodással' csakúgy, mint hogy eszméi mellőzik a realitást, vagy, hogy a szocialista rendszer által háromszor is Kossuth-díjjal jutalmazva, mintegy elfogadva a 'ráaggatott' 'Nemzet Tanára' szerepet, (ki)szolgált, illetve céljai eléréséhez (ki/fel)használta a politikát.

E vélekedések döntő része azzal magyarázható, hogy e véleményformálók a kodályi életműnek csupán bizonyos elemeit látják (esetenként azt sem egészen tisztán), nem pedig az egészet, illetve, hogy véleményüket a XX.–XXI. század fordulójára világának szemszögéből nézik és vizsgálják, nem pedig a Kodály által megélt korszak és a magyar történelem folytonosságának egybevetett figyelembevételével. E dolgozat megírásának fő célja az, hogy a kodályi életművet a szokásostól eltérő aspektusból megközelítve a fenti állításokat cáfolja, valamint, hogy bizonyos kérdésekben a fenti ítéletmondókat – véleményük messzemenő tiszteletben tartásával –, mégis, gondolataik árnyaltabb újragondolására próbálja motiválni.

II. A kutatás módszerei

A kodályi életmű szellemi háttérének kutatási módszere kiválasztásakor a témát nem a távolságtartó kívülálló szemével vizsgálódva, hanem Kodály belső készletét, motivációját keresve kíséreltem meg közeledni. Hangsúlyozottan, csupán *e vonatkozásban* tehát mind e munka, mind pedig az életmű némileg szubjektív láttatású. A dolgozat a kodályi életművet a címben és az alcímben foglaltaknak megfelelően, annak aspektusából vizsgálja, azaz a nép- és nemzetnevelő kodályi szándékot kísérli megvilágítani. Ennek létjogosultságát egyébként éppen maga Kodály adja, aki többször is úgy gondolt vissza Eötvös kollégiumi éveire,

az ott magába szívott szellemiségre és annak órá gyakorolt hatására, hogy akkor ő a nemzet tanítójává („praeceptor Hungariae”) akart válni.

E szerteágazó nép- és nemzetnevelői munka feltárásában számos – irodalmi, történelmi, társadalmi, politikai, művelődéspolitikai – területet érint a dolgozat. Van közöttük olyan (az oktatás és a nevelés kérdései), amely feltűnően sokszor idézi Kodályt. Ennek az adja a létjogosultságát, hogy maga Kodály is úgy emlékezett vissza, hogy a ’Psalmus hungaricus’-ig megélt ’átlagos’ zeneszerzői létéből történő ’kiszakadást’ (s tegyük hozzá: a ’praeceptor Hungariae’-hez vezető nehéz és göröngyös út első lépését, sőt állomását jelentő,) a zenei közoktatás és nevelés fontosságára történő ráébredése jelentette.

A kutatási módszerhez tartozik, mintegy annak szubjektív ’nézőpontjaként’, ugyanakkor megfelelő és legfőbb ’hordozójaként’ a kitüntetett szerepű, ezért különös figyelmet érdemlő kórusművek, elsősorban a vegyeskarok. A dolgozat ugyanis azon a hipotézisen alapul, hogy ha a kodályi életművet *Kodály* oldaláról, pontosabban motivációinak szemszögéből közelítjük meg (ahol – éppen szándékából – mindenképpen kiviláglik az *igazság*, valamint – Kodály pontosan elemző tudósi attitűdjét ismerve, tegyük hozzá bátran: a *valóság*), akkor ehhez Kodály működésének olyan területét kell kiválasztani, ahol – mint mindenki – megkérdőjelezhetetlenül a ’legőszintébb’. Ez pedig a művészet területe. Ahol pedig Kodály művészi mivolta a legjobban kidomborodik, az a zeneszerzői tevékenysége. Itt – Kodályról éppúgy, mint a legtöbb zeneszerzőről – el lehet mondani (különösen valamilyen szöveg megzenésítésekor), hogy – belső motivációjuk vezérelte megannyi, sokszor hittétel értékű ’vallomásaiban’ – itt lehet megismerni legmélyebb és legőszintébb érzéseiket, valamint az e világról és az azon túli dolgokról alkotott gondolataikat.

Ami a feltárás módszerét, illetve a részterületek megközelítési aspektusát illeti: a kodályi életmű rendkívül szerteágazó volta miatt, illetve a fent említett szubjektív nézőpont (azaz, a vegyes-, illetve férfikarok szemszögéből történő vizsgálódás) összeegyeztetéséhez sajátos utat kellett választani.

Ez abban összegezhető, hogy miközben – a kórusművek segítségével is reprezentáltan – a dolgozat által érintett különböző területeken, illetve közöttük haladunk előre, vissza-visszatérően megjelennek akár ugyanazok a kórusművek, illetve azok részletei, a váltakozó témák szerint azonban azokat más- és más aspektusból tárgyalva, illetve másra fókuszálva.

A sokrétű téma részleteit tehát mintegy csigavonalban, spirális előrehaladással tárja fel a dolgozat.

III. A kutatás eredményei

A dolgozatban igazolni szeretném, hogy Kodály alapjaiban *integráló* személyiség volt, és hogy ez számos – nem csupán zenei – vonatkozásban is elmondható. (Sőt, a köztudatot árnyalón, pl. a népies műdalokról, valamint a férfikarokról alkotott nézetei kapcsán az is elmondható, hogy egynémely területen – ellentétben bizonyos 'szellemi és morális alapelvek' megkérdőjelezhetetlenségével – *toleráns* is volt.)

Mint nyilatkozataiból, írásaiból és zenéjéből is kiviláglik, és bizonyítást nyer, mind gondolkodásmódjában, mind zenéjében képes volt az európaiságot és a 'magyar világot', a múltat és a jelent, a zenei tradíciót pedig az újszerű nyugat-európai hangvétellel ötvözni, megteremtve Kelet és Nyugat nem csupán zenei, hanem tágabb értelmű kultúrája szintézisét is, ezzel pedig egyúttal példát mutatott másoknak.

Ez – mint az elemzésekből és a mellékelt példákból kitűnik – messzemenően nyomon követhető kórusművészetében. Integrált szellemi világán nyugvó zenei világa alapjában *szintézisen* alapuló, különleges új szint képviselő, jellegzetes 'kodályi hangként' jelentkezik, miután a zeneszerző – hasonlatosan a bronz készítéséhez – bizonyos, a dolgozatban kifejtésre kerülő, a múltból és a (Kodály-kori) jelenből vett európai zenei hagyományokat, illetve értékeket ötvözte a hagyományos magyar zenei világgal.

Bizonyítani kívánom azt is, hogy a XX. század sokszor nyomasztó, az átlagembert a társadalomtól vagy cinizmussal elfordító, vagy éppen rettegéssel és reménytelenséggel eltöltő hangulatával szemben – mely akár a nagy gazdasági világválságban, akár a II. világháború okán oly sok kisembert, vagy éppen világhírű tudósokat és művészeket az óceánon túlra, kivándorlásra kényszerített – miért jelentett állócsillagot Kodály személyisége és itthon maradása. Neki ugyanis – a fenti, természetes reakcióval szemben – éppen ellenkezőleg, megnőtt a szociális érzékenysége, az emberek, az ügyek és általában: a nemzet iránti felelőssége, 'itthon tevési' belső késztetése, sőt, a jövőbe vetett hite.

E zeneművek szövegeinek elemzésekor igazolni szeretném a választott versek és egyéb szövegek meghatározó fontosságát is. Ennek kiemelése elsősorban azért lényeges, mert Kodály életének és munkásságának legfontosabb évtizedei gyakorlatilag egybeestek a magyarság és Magyarország újkori történetének, történelmének leghektikusabb, ugyanakkor legtragikusabb időszakával. Ez a mintegy 45 év tele volt ellentmondásokkal, feszültségekkel, s ezen társadalmi, társadalompolitikai és tényleges politikai feszültségek jelentős része a magyarságnak hol a politikai szélső jobb felé, hol pedig a szélső bal irányába történő tolódásához volt köthető. Kodály mindkettőt élesen elítélte, és ez jelentős mértékben lenyomatát hagyta kompozícióiban is, elsősorban kórusműveiben.

Ennek megfelelően, a quasi napi politikával, pontosabban szólva Kodály erről alkotott eszmei és erkölcsi hitvallásával feltűnően sokszor és bizonyíthatóan harmonizál a kompozíciók szövege, még akkor is, ha a – szigorú értelemben vett – napi politizálás tényét Kodály visszautasította is. Ugyanakkor rendkívül lényeges leszögezni, hogy ezek a szövegek (leginkább versek) – legfőképpen leszűrt történelmi tapasztalataik, megkérdőjelezhetetlen eszméik (pl. hazaszeretet) és moralitásuk okán – éppen annyira időtől függetlenül általános érvényűek, mint amennyire időszerűk, illetve a mindenkori jelennek szólók.

A kórusművek elemzésével mutatom be, hogy a szellemiségüket hordozó versek vagy egyéb, például a Bibliából vagy Zrínyitől vett szövegek – megidézve a régi magyar irodalom neves személyiségeit és a magyar történelem sokszor vérzivataros korszakait – egyúttal természetesen Kodály véleményét is tükrözik. E 'szövegi háttérvilág' a múlt példáiért idézve tart morális tükröt a kodályi jelenben sokszor tévelygő, romlása felé haladó nemzetnek, ugyanakkor – Isten, valamint a magyarság erejében és emberségében bízva – lelkesítenek is.

A dolgozat jelentős figyelmet és teret szán a nemzet buzdításának zeneszerzői kifejezésére. Ezt Kodály nem csupán a művek szövegére bízta, hanem olyan zenei elemekre is, amelyek – egy-egy szót vagy hangulatot illusztrálva – egyértelműen és/vagy a köztudat által elfogadottan 'jellegzetesen magyar'-ként hangzanak.

Közéjük tartoznak többek között a 'harci kvartok', a Rákóczi-dallamkör (ideértve a fríges motivikájú Rákóczi-nótát és a Rákóczi indulót a fel- majd visszaugró kvartjaival, valamint jellegzetes ritmusú és felbontású dūr

hármashangzatával), ezen kívül a 'magyar skálák' színvilága, beleértve a bővített szekundot tartalmazót éppúgy, mint a melodikus mollhoz kapcsolható. Bizonyítani kívánom, hogy egyes zenei köznyelvi fordulatok (pl. síró flexa) mellett e magyar elemek meghatározó szerepet játszanak a kórusművek szövegének, illetve a szavak és a mögöttes tartalmak illusztrálásában. Mindezek alapjaként pedig a nemzet buzdítására irányuló kodályi szándékot ismerhetjük fel.

A dolgozat – számos zenei megoldás illusztrálásával – igazolni szeretné, hogy bár Kodály már a századelőn elfordult addigi romantikus példaképétől, Brahmtól, mégis, kórusműveinek jelentős részénél kimutatható részben szellemi, részben pedig tényleges zenei kapocs a romantika korszaka, valamint a kodályi vegyeskarok között, mégpedig elsősorban Liszt zenéjének néhány karakteres stílusjegye által.

Ezek közé tartoznak a *Lamento e Trionfo* eszmei alapon nyugvó formai megoldása, a poláris távolság és a tercron fordulatok alkalmazása, a neomodális, a 'magyar (ungár) skála' világát idéző hangsorok, valamint a drámai kifejezés fokozására használt bővített hármashangzatok és a β -akkord liszt öröksége.

Ugyancsak hangsúlyos helyet kap a dolgozatban a sok esetben képi láttatású, drámai metaforákkal élő versek és más szövegek hangokra és ritmusokra váltásának feltárása a különböző zeneszerzői megoldásokban, különös tekintettel ezen eszközök halmozhatóságára (melodika, akkordika, ritmika, imitációs technika, stb.), illetve a nemzetnevelői szándék szolgálatába állított zenei eszközök kifejezőerejének tárgyalása.

A dolgozat bizonyítani szeretné, hogy noha Kodály ideái, összességükben – leginkább a *ma* emberének – utópisztikusnak hatnak, mégpedig nem utolsósorban attól a több frontos harctól, amit Kodály a különböző területeken és ezek különböző szintjein szimultán vívott, mégis, az élet azt bizonyította, hogy teremtő szándéka, ereje és a különböző ügyekre kiterjedő párhuzamos figyelme – megfelelő külső segítséggel és követőkkel – ha időlegesen is, de mégiscsak reálisak és megvalósíthatók voltak. Ezt támasztja alá a 'Nép- és nemzet-nevelés helyi szinten – Kecskemét' című fejezet.

Ezzel összefüggésben a dolgozat legfőképpen azt szeretné bizonyítani, hogy Kodály 1920-as évek közepétől datálható – tevékenységi körét tekintve kiszélesedő, ugyanakkor mégis egyetlen közös okra

visszavezethető – működésének háttérében – kórusműveiben is jól láthatóan – egy mindenek feletti nép- és nemzetnevelő vezérlő szándék húzódik meg.

Munkásságának ezt a részét az utópista szocialistákéhoz hasonlónak ítéelő véleményformálók illúzióra épülőnek tartják. Bár meglehet: abban az értelemben, hogy Kodály – mintegy pótolva az 'elmaradt', vagy legalábbis szegényesebb magyar műzenei múltat – hogyan kell, hogy felépítse az új magyar műzenét – s vele, legfőképpen nemzeti tudatunkat – ősi zenekultúránk nyelvéből és lelkéből, valóban, maga az illúzió. De Kodálynál ez nem 'Csalfa sugár', hanem a nemzet(-tudat) építésének fontos része.

A dolgozat – közvetve – igazolni szeretné azt is, hogy Kodály gondolatainak jelentős hányada ma is mennyire időszerű. Ezek meghatározó része nem is feltétlenül szorosan a zenéhez kapcsolódó, hanem tágabb, társadalmi összefüggéseket mutató. Ilyenek az iskolai neveléshez, a közízlés javításához, nemzeti értékeink megmentéséhez kapcsolódó gondolatai, nemkülönben a nemzetért való tenni akarás kérdései éppúgy, mint például a magyar nyelvi kultúra hanyatlásának megakadályozását célzó.

Ugyanilyen visszatérő, programértékű kodályi gondolatok a 'magyar bajaink'-tól (értsd: tunyaság, irigység, széthúzás, ellenségeskedés) való megszabadulás, a *bármilyen* irányú szélsőséges politika látványos elutasítása, az erkölcs és a szolidaritás kérdései, vagy éppen európai és magyar mivoltunk *együttes* megjelenítésének szükségessége.

Ezen ideák, amelyek újra- és újra megjelennek a vegyeskarok és a férfikarok szövegében – és természetesen zenéjében is – döntően meghatározzák a kompozíciók szellemiségét, megmutatva egyúttal Kodály gondolat- és érzésvilágát a XX. századi Magyarország konfliktusokkal és megpróbáltatásokkal teli történelmének mindennapjaiban.

E kérdések – mindennapjainkban tapasztalhatóan – cseppet sem veszítettek aktualitásukból, sőt, némely esetben újabb aspektusokkal bővültek, melyek pedig szerteágazón továbbgondolhatók.

IV. Az értekezés tárgykörében megjelent publikációk

- „In unruhigen Gewässern”(„Nyugtalan vizeken”). in K.u.K. Krems, Kecskemét:
Pädagogische Akademie Krems, Pädagogische Hochschule Kecskemét, 1995.
- „Wirbelwind”. in: Pädagogische Horizonte in Europa. Krems, Kecskemét:
Pädagogische Akademie Krems, Pädagogische Hochschule Kecskemét, 1999.
- „Forgósél”. in Módszertani Lapok Ének-zene 3. szám. Budapest: 1999.
- „Az ember alkotásra született – Válogatás dr. Kálmán Lajos munkáiból”. Az írásokat és kézírásos kottákat sajtó alá rendezte és szerkesztette: Smuta Attila, 287 oldal + CD melléklet, Lakitelek: Antológia Kiadó, 2004.
- „Praeceptores – Gondolatok Tanítókról egy teremavató kapcsán”.
in Magyar Tudomány ünnepe, Bács-Kiskun Megyei Tudományos Fórum. Kecskemét: Kecskeméti Főiskola Nyomda, 2006.
- „Die Kodály-Methode in Ungarn – Entwicklungen, Erfahrungen und neue Herausforderungen”. in Welchen Unterricht braucht die Grundschule? 103-117. p. Essen: Verlag Die Blaue Eule, 2006.